

Elnur Aqşın oğlu AĞAZADƏ
Bakı Dövlət Universiteti
E-mail: Elnuragazada@mail.ru

AZƏRBAYCANDA KİÇİK MÜƏSSISƏLƏRİN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanda kiçik müəssisələrin inkişafına təsir edən amillərin geniş aspektdə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə yönəlmişdir. Tədqiqat işi müqayisəli təhlil və məntiqi ümü miləşdirmə kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmiş, sözügedən mövzu dərinədən təhlil olunmuşdur. Bundan əlavə olaraq Azərbaycanda kiçik müəssisə subyektlərinin müxtəlif yönümlü fəaliyyətinin vəziyyətini təhlil etmək, onların iqtisadi inkişafına mane olan amilləri təsnif etmək, mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün praktiki tövsiyələrin təklifi tədqiqat işinin əsas məqsədlərindən biridir. Tədqiqatda Azərbaycanda kiçik müəssisələrinin inkişafına təsir edən amillərin müxtəlif istiqamətləri və əsas prinsipləri sistemləşdirilərək kompleks şəkildə araşdırılmışdır. Həmçinin tədqiqat Azərbaycanda kiçik müəssisələrin inkişafına təsir edən amillər toplumunda olan bir çox elmi ədəbiyyatlardan tədqiqatçıların fikirlərinin bəzi cəhətlərinin müasir dövrdəki vəziyyətinin məntiqi analizindən istifadə edilmişdir. Məqalədə müasir mərhələdə Azərbaycanda kiçik biznesin fəaliyyətinə, xüsusən də iqtisadi sahəyə təsir edən amillər müəyyən edilir və təsnif edilir. Mənfi amillərin birmənalı təsirinin bərabərləşdirilməsi və müsbət amillərin kiçik sahibkarlığın inkişafına təsir yükünün gücləndirilməsi məqsədilə onun inkişafına dövlət və qeyri-dövlət dəstəyi tədbirləri təklif edilir.

Açar sözlər: kiçik, müəssisə, inkişaf, amil, təsir.

Giriş

Bu, kiçik sahibkarlığın və iqtisadi sferanın bir-birindən asılı olan inkişafını aktivləşdirməyə, bundan əlavə olaraq işə məşğul işçilərin və bütün cəmiyyətin sosial rifah səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir.

Tədqiqatın araşdırılmasında bir sıra elmi-metodiki və iqtisadi ədəbiyyatlardan məqsədə müvafiq şəkildə istifadə edilmişdir. Tədqiqatın məhdudiyyəti isə daha çox praktik imkanlar tələb etməsidir. Hazırda kiçik müəssisələr böyük investisiyalar tələb etmir və sahibinin və işçinin maraqlarını mümkün qədər yaxınlaşdırır. Bu, bütün səviyələrin büdcələrinin doldurulmasına töhfə verir və orta təbəqə yaradır, ölkədə vəziyyəti sabitləşdirir. Kiçik biznesin inkişaf tempinə görə Azərbaycan inkişaf etmiş ölkələrə süütlə yaxınlaşır və indiki mərhələdə hələ də milli iqtisadiyyatın əsasına və sosial-iqtisadi inkişafın ən mühüm amilə çevrilməmişdir, ona görə də kiçik biznesin inkişafı və əhalinin sahibkarlıq təşəbbüsünün genişləndirilməsi problemi xüsusilə aktualdır.

İnkişaf edən çağdaş dövrdə yeni, perspektivli kiçik müəssisələrin inkişafı və maliyyə dayanıqlığının təmin olunması Azərbaycan iqtisadiyyatının başlıca hədəflərindən biridir. Dünya təcrübəsinə

əsasən kiçik müəssisələrin maliyyə dayanıqlığı iqtisadiyyata təsir göstərən əhəmiyyətli qüvvə olub, daxili istehlak bazarının formalaşmasında, sağlam rəqabət üçün geniş imkanların yaranmasında, işsizliyin aradan qaldırılmasında və son nəticə olaraq dövlət büdcəsinin zənginləşməsində əhəmiyyətli yer tutduğunu qeyd etmək olar. Kiçik müəssisə sahibləri fəaliyyəti zamanı risk səviyyəsini nəzərə alaraq mənfəət və kapital artımının marağında olmalıdır. Bunun üçün o, dayanıqlı maliyyənin təmin edilməsi məqsədilə maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi və istifadəsinin optimal həll yollarını tapmalıdır. Bu səbəbdən dissertasiya işi kiçik müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi və ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasında həmin müəssisələrin roluna həsr edilmiş tədqiqat sayıla bilər.(4)

Rəqabət şəraitində kiçik müəssisələrin müflisləşməyə və böyük maliyyə itkisinə yol verilməməsi, müəssisənin iqtisadi potensialının sabit artım tempinin qorunaraq bazar dəyərinin yüksəldilməsi, istehsal həcmi genişləndirərək və xərcləri azaldaraq gəlirlərin artırılması məqsədi ilə cənab prezidentimiz bu barədə sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncamda iqtisadiyyatın əsas sektorları və

milli iqtisadiyyat üzrə əsas hədəf və indikatorlardan, həmçinin bundan irəli gələn məsələlərdən bəhs olunur. 2016-cı ilin 6 dekabr tarixində imzalanmış Strateji Yol Xəritəsi sərəncamında ölkədə istehlak mallarının istehsalı ilə bağlı fəaliyyət göstərən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı bu sahədə görülməli işlər müəyyənləşdirilmiş, eyni zamanda davamlı dayanıqlığın möhkəmləndirilməsi məqsədilə tədqiqatlar aparılmışdır. Ölkədə biznes mühiti və tənzimləyici bazanın təkmilləşdirilməsi üçün kiçik müəssisələrin inkişafı ilə əlaqədar strateji məqsədlərə nail olunaraq müvafiq imkanlardan maksimum istifadə edilməli, maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi üçün maliyyə resurslarından sərfəli və səmərəli istifadə təmin edilməli, kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti beynəlmilləşdirilməli və xarici ölkə bazarlarına çıxış imkanları artırılmalı, keyfiyyətli məhsul və xidmət təklifləri araşdırılaraq inkişaf fəaliyyəti gücləndirilməlidir.

Əsas hissə

Son dövrlərdə yerli və xarici alimlərinin əsərlərində müxtəlif aspektlərdə kiçik müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi yolları və onların potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində araşdırmalara rast gələ bilərik. Nəzərə alaq ki, digər ölkələrlə nisbətə Azərbaycanda kiçik müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının araşdırılması hələ özünün inkişaf mərhələsindədir və bu sahədə sektorun inkişafına mane olan bəzi problemlər mövcuddur.

Sahibkarlıq prosesində müasir maddi dəyərlər yaranır. Bu iş növünə əmtəə istehsalı, istehsal üçün nəzərdə tutulan malların istehlakı, istehsalla bağlı xidmətlər, müxtəlif xidmətlərin göstərilməsi, elmi-texniki və informasiya fəaliyyəti daxildir. İstehsal fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən hər bir sahibkar hansı fəaliyyət növü ilə məşğul olacağını, hansı malları istehsal edib xidmət edəcəyini qabaqcadan təyin etməlidir. Sahibkar şəxsi istehsal məcmuəsini təşkil edərkən bu fəaliyyət növünə təsir edən amilləri də öyrənməli və onları nəzərdə saxlamalıdır (1, 56).

Kiçik sahibkarlıq bazar iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir və sosial sahənin inkişafına töhfə verir. Kiçik müəssisələrdə ola biznes rəqabət mühitinin yaradılması, bazarın əmtəə və xidmətlərlə doyurulması, əhalinin məşğulluğunun təmin edil-

məsi, bütün səviyyəli büdcələrə vergi daxilolmalarının artırılması kimi iqtisadi və sosial problemlərin həllini təmin edir.

Bu baxımdan, ölkədə kiçik biznesin bazar institutu inkişafın prioritet vəzifələrdən biri kimi hesab olunur. Buna görə də, iqtisadiyyatın sahibkarlıq fəaliyyətinin artım tempi dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin səviyyəsinə yaxınlaşır. Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq, biz kiçik müəssisələri inkişafı üçün ərazi amillərini müəyyən etməyi qarşımıza məqsəd qoyduq ki, bununla da əhalinin fəaliyyətinə təsir edən ərazinin iqtisadi, sosial və institusional xüsusiyyətlərinin məcmusunu nəzərdə tuturuq. Bu məqsədə çatmaq üçün bir sıra vəzifələri həll etmək lazımdır:

- kiçik müəssisələrin inkişafına təsir edən sahələrin inkişafının spesifik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

- kiçik müəssisələrin inkişafına təsir göstərən seçmələrə daxil edilmiş şəhərlərin və digər ərazilərin inkişafının spesifik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

- ərazilərin inkişafı amillərinin kiçik biznesin inkişafının ölçülə bilən göstəricilərinə təsirini qiymətləndirmək;

- kiçik müəssisələri inkişafı ilə bağlı əldə edilmiş nəticələr əsasında iqtisadi elmlər üçün tövsiyələr formalaşdırmaq.

Kiçik müəssisələrin sayı ilə ölçülən ərazi amillərinin kiçik müəssisələrin inkişafına təsirini qiymətləndirmək üçün nəzəri model formalaşdırmaq üçün mikro səviyyədə həll təqdim edəcəyik. Biz fərdin sahibkarlıq fəaliyyəti üçün "tələb amilləri" və sahibkarlıq imkanlarının "təklif amilləri" kimi xarakterizə edilə bilən iki qrup faktor müəyyən etdik.

"Tələb amilləri":

- İri və orta müəssisələrində orta aylıq əmək haqqının göstəricisi ilə ölçülən əhalinin gəlirlərinin səviyyəsi;

- rayon mərkəzinə qədər olan məsafə kimi ölçülən alternativ əmtəə və xidmət bazarının olması;

- yaşayış məntəqəsinin növü ilə ölçülən şəhərin ölçüsü (şəhər, qəsəbə, kənd);

- dominant sənaye növü ilə ölçülən biznesin diversifikasiyası imkanları;

- bələdiyyədə yüksək əmək haqqı ilə böyüyən mono-müəssisənin olması kimi qiymətləndirilən alternativ məşğulluq imkanı.

Təchizat Faktorları:

- hər bir bankın filiallarının sayından asılı olmayaraq, təmsil olunan bankların sayı ilə ölçülən maliyyə resurslarının mövcudluğu;

- 1 kv.m-in dəyərinin nisbəti ilə ölçülən kommersiya daşınmaz əmlakının mövcudluğu. daşınmaz əmlak və orta aylıq əmək haqqı;

- miqrantların xüsusi çəkisi və ali və orta ixtisas təhsilli əmək qabiliyyətli əhalinin xüsusi çəkisi ilə ölçülən ixtisaslı və ixtisassız əmək ehtiyatlarının mövcudluğu;

- yolların uzunluğu və rayon mərkəzindən məsafəsi ilə ölçülən nəqliyyat infrastrukturu;

- yaşayış məntəqəsinin növü (şəhər, fəhlə qəsəbəsi, qəsəbə, kənd, kənd) ilə ölçülən yaşayış məntəqəsinin ölçüsü.

İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində sosial sahənin vəziyyəti əhalinin həyat keyfiyyətinə və davamlı iqtisadi artım templərinə böyük təsir göstərir. Sosial siyasətdə və sosial sahənin inkişafında prinsipial yeni yanaşma ondan ibarətdir ki, onun əsas vəzifəsi sosial müavinətləri bölüşdürmək deyil, məşğulluq tapmağa kömək etməkdir, yəni, təkmilləşdirmə və iş axtarışı, əmək bazarına inteqrasiya buraya aiddir (8, s.158)

Sosial sahənin inkişaf səviyyəsi daha çox kiçik müəssisələrin fəaliyyətindən asılıdır. Azərbaycan Respublikasında kiçik müəssisələr bazar iqtisadiyyatının obyektiv zəruri və mühüm sosial-iqtisadi elementidir ki, bu da təkə əhalinin məşğulluğu, onun gəlirlərinin artırılması kimi global sosial problemlərin həllinə imkan vermir, həm də əsas sosial təbəqələrin əməyə inteqrasiyasına şərait yaradır (9).

Əhalinin iqtisadi, sosial və siyasi maraqlarına təsir edərək ölkədə sosial-iqtisadi transformasiyaların aparılması, ÜDM-in yaradılmasında iştirak etmək, işsizlik problemlərinin həlli, müxtəlif səviyyəli büdcələrin doldurulması üçün ən tutumlu resurslardan biridir (3, s. 39). İqtisadi yüksəlişə təkan verməklə kiçik biznes sosial fəal vətəndaşı və say və güc baxımından əhəmiyyətli orta sinfi formalaşdırır, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edir, cəmiyyətdə demokratik dəyişikliklərin dönməzliyinə töhfə verir. Lakin iri biznesdən fərqli olaraq onun fəaliyyətinə daha çox xarici və daxili biznes mühiti təsir edir. Ona görə də müasir şəraitdə Azərbaycanda sosial sahədə kiçik biznesin fəaliyyətinə müsbət və mənfi təsir göstərən amillərin müəyyən

edilməsinə və təsnifatına, habelə onun inkişafına dövlət və qeyri-dövlət dəstəyi tədbirlərinin işlənilməsinə və hazırlanmasına lazımi diqqət yetirilməlidir. Bu, dövlət və regional kiçik müəssisələrin inkişafı proqramlarının və sosial sferanın səmərəliliyini artıracaq, habelə daxili iqtisadiyyatı yaxşılaşdıracaq. Kiçik sahibkarlıq əhalinin maliyyə və istehsal resurslarını səfərbər edir, bazar iqtisadiyyatını çevik edir, struktur tənzimləmə amilidir və iqtisadiyyatın inhisarlaşmasına qarşı effektiv mübarizə aparır. Kiçik müəssisələrin rəşional fəaliyyəti onların iri müəssisələrə nisbətən üstünlükləri ilə müəyyən edilir Cədvəl 1.

Dünya təcrübəsi təsdiq edir ki, müəssisə müəyyən fəaliyyət növü üzrə ixtisaslaşdıqda ən yüksək məhsuldarlığa nail olur, çünki. işinin peşə bacarıqlarından daha səmərəli istifadə olunur və istehsalın ümumi həcmi artır (4, s.105). Bu da öz növbəsində müəssisənin mənfəətinin artmasına gətirib çıxarır və onun maliyyə vəziyyətinə, eləcə də bütövlükdə ölkənin maliyyə vəziyyətinə müsbət təsir göstərir. Digər tərəfdən, ən son avadanlıq və texnologiyadan istifadə edərək, dar ixtisasa malik kiçik müəssisə iri korporasiyaların ciddi rəqibinə çevrilir və onları mənfəətin bir hissəsindən məhrum edə bilər.

Azərbaycanda kiçik müəssisələrin formalaşması problemləri, əsasən, siyasi sabitliyin səmərəli mexanizmlərinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, valyuta, vergi, gömrük siyasəti, iqtisadi islahatlar, geniş özəlləşdirmə, cəmiyyətin demokratikləşməsi ilə bağlıdır. Kiçik müəssisələrin inkişafına aşağıdakı cədvəldə göstərilən müsbət və mənfi amillər əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Bununla belə, kiçik biznesin və sosial sferanın bir-birindən asılı inkişafı məsələləri hazırda kifayət qədər işıqlandırılmır və mübahisəlidir ki, bu da kiçik biznesə təsir edən amilləri vurğulamağı və sosial sahədə kiçik sahibkarlığın yerli təcrübəsinin yenidən nəzərdən keçirilməsini zəruri edir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti nəinki yaradılan, hətta fəaliyyətini dayandıran şirkətlərin sayı ilə ölçülür. Erkən və formalaşmış sahibkarlıq fəaliyyətinin göstəriciləri ilə yanaşı, çıxış əmsalı cəmiyyətdə sahibkarlığın dinamikasının tərkib hissəsi kimi də nəzərdən keçirilə bilər. Araşdırmalar göstərir ki, ölkə iqtisadi cəhətdən inkişaf etdikcə müəssisələrin bağlanma sürəti azalır. Sahibkarlıq

mədəniyyəti inkişaf etmiş ölkələrdə bizneslərini bağlamış sahibkarlar cəmiyyətinin mühüm hissəsidir. Qazandıqları həm müsbət, həm də mənfi təcrübə onlara yeni firmalar yaratmaqda daha

uğurlu olmaq imkanı verir və eyni zamanda öz təcrübələrini yeni başlayan sahibkarlara ötürə bilirlər.

Cədvəl 2.

Kiçik müəssisələrin inkişafına təsir göstərən mənfi və müsbət amillər (11)

Müsbət amillər	Mənfi amillər
Əhəmiyyətli əmək ehtiyatlarının olması resurslar, yüksək əmək səviyyəsi fəaliyyət	Ərazi kontekstində kiçik biznesin qeyri-bərabər inkişafı.
İnkişaf etmiş ali təhsil sistemi, əhalinin yüksək təhsil səviyyəsi	İstehsal sektorunda kiçik müəssisələrin əhəmiyyətsiz hissəsi.
Əsas biznesə dəstək infrastrukturunun mövcudluğu.	Biznesin aparılması üçün kredit resurslarının əldə edilməsində çətinlik
Biznesə başlamaq proseduru sadələşdirmək üçün vahid avtorizasiya mərkəzləri	Kiçik biznesin inkişafına investisiyaların cəlb edilməsinin kifayət qədər səviyyəsinin olmaması.
Xammalın mövcudluğu.	Formalaşmamış klaster sistemləri.
Regional strategiyanın icrası	Biznesin sosial fəallığının qeyri-kafi səviyyədə olması və mövcud maliyyə resurslarının olmaması

Müasir və inkişaf etmiş bazar münasibətlərinin mövcud şəraitində iqtisadi olan fəaliyyətin əsas yükü iqtisadiyyatın öncül ayrılmaz hissəsi olan müəssisələrin üzərinə düşür. Kiçik olan müəssisələrdə vacib istehsal prosesi təşkil olunur. Həm strateji, həm cari, həm də operativ planları işlənilib təhlil edilərək hazırlanır, kiçik müəssisənin menecmenti kimi səmərəli olan idarəetməsi yerinə yetirilir, innovasiya (yenilik) və mühüm investisiyanın fəaliyyəti baş verir, maliyyənin resurslarından qənaətlə istifadə etmək üçün müxtəlif tədbirlər görülür.

Dünya təcrübəsində müəssisələrin və sahibkarlığın kiçik fəaliyyətinin haqqında qəbul edilən qanunvericiliyin təhlili orada yaşayan vətəndaşların və bütövlükdə olan cəmiyyətin mənəfətin əldə olunması məqsədilə risk, eyni zamanda əmlakının öhdəliyi şəraitində həyata keçirdikləri azad fəaliyyət sahəsi kimi sahibkarlıq fəaliyyətini göstərir. Müəssisələrdə dayanıqlı olan maliyyə üzrə potensialın formalaşması, kiçik olan müəssisənin qabaqcıl istiqamətlər üzrə onların səmərəli formada bölüşdürülməsi, eyni zamanda istifadəsilə müəyyən edilir. İnkişafını etmiş olan ölkələrin təcrübələri isbatlayırlar ki, maliyyə üzrə potensialın formalaşması məsələsi geniş məzmunu sahib olan mürəkkəb-qarışıq, sistemli problemdir.

Hər bir müəssisənin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi

məhz özünün daxili maliyyəsinin ehtiyatlarını daha da artırmaqdan asılıdır. O məsələnin tərkibi kimi maliyyə resurslarının yaranması və həmin mexanizm formalarının üzə çıxarılması, maliyyə resurslarının ümumi strukturu üzrə optimallaşdırılmasının vəzifələrinin müəyyən edilməsi və həlli zərər istiqamətlərinin aşkar edilməsi çıxış edir. Təsərrüfat subyektlərinin sərəncamında olan təsərrüfat daxili, təsərrüfatdan kənar maliyyəsinin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, elm və texniki olan tərəqqinin nailiyyətlərindən bəhrələnmək təkrar olan istehsalının genişləndirilməsi pul gəlirləri və daxilolmaları kiçik olan müəssisənin maliyyəsinin ehtiyatlarını bütövlükdə təşkil etməklə onun imicini artırır. Maliyyə ehtiyatlarının düzgün, səmərəli bölüşdürülməsi və istifadəsi bazar iqtisadiyyatı dövründə maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsinə təsir edən əsas amillərdən biridir. Maliyyə ehtiyatlarının sürətlə artması elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə, müəssisələrdə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və xarici ölkələrin yardım etməsi ilə əlaqədardır. (8)

Müasir şəraitdə səhm qoyulması əsasında kiçik müəssisələrin yaradılması daha optimal hesab edilir. Kiçik müəssisələr müxtəlif qurumlar ilə birlikdə təsis edilə bilər. Bunlardan biz ictimai kooperativ müəssisələri, xüsusi şəxsləri,

mülkiyyətin digər formalarına əsaslanan təşkilatları və dövləti də misal kimi göstərə bilərik.

Maliyyənin dayanıqlığını qoruyub saxlamaq və bazarın təsərrüfat sistemində stabil yerini tutmaq həyəcanı ilə hər bir kiçik müəssisə özünün maliyyə üzrə resurslarını müəyyən zaman kəsiyində fəaliyyət növləri üzrə bölüşdürür. Bu proseslərin dərinləşməsi təcrübə zamanı yeri düşdükcə yeni vacib maliyyə vasitələrinin aşkarlanmasına və eyni zamanda istifadəsinə də gətirib çıxarır. Müasir dövrdə, xüsusilə kiçik biznesin subyektlərindən olan kiçik sahibkarların dəstəklənməsi sisteminin formalaşdırılması zəruridir. Çünki kiçik olan biznesin tənzimlənməsi və onun dəstəklənməsi sferasında köklü qərarların qəbul olunmasına maneə yaradan səbəb əsaslı sistemin olmamasıdır. Beləliklə, səmərəli olan idarəetmə məqsədi ilə kiçik sahibkarlığın idarə olunmasının çox şaxəli sistemini yaratmaq məqsədəuyğundur. (11, 148)

Təhlillərə baxdıqda anlaşılır ki, maliyyə resurslarının müəyyənləşdirilməsinin ilkin prinsiplərindən biri onların ümumi gəlir (mənfəət), yaranmış vəsaitlərin artıqlığının amortizasiya ayırmaları, və s. kimi onların qəbul etdiyi formalara görə bölünməsi və əlaqələndirilməsidir. Bundan başqa, kiçik müəssisələrin vəsaitlərinin dövriyyəsində zəruri olan onların rolunun aydın ifadə olunmasıdır.

Beləliklə, müxtəlif maliyyə axınlarının ümumi tendensiyalarını qiymətləndirməklə maliyyə üzrə resursların mahiyyətinin müəyyənləşməsində baxılan metodoloji yanaşmaları nəzərə alaraq, üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını tədqiqat obyektini kimi müəyyənləşdirmək olar.

Maliyyə resursları elə gəlirlər və yığımlarıdır ki, bunun əsasında kiçik müəssisələrin sərəncamında maliyyə və kredit sisteminin qarşısında onun öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, işçilərin maddi cəhətdən stimullaşdırılması, geniş olan təkrar istehsalın xərclərinin həyata keçirilməsi mümkündür. Maliyyənin resurslarının qorunmasının təmin edilməsi kiçik müəssisə üçün olduqca vacib və həlli labüd problemdir. Kiçik fəaliyyətini göstərən müəssisələr daxilində onun maliyyəsinin vacib ehtiyatları əsas etibarilə istehlaka hazır olan məhsulun (görülmüş olan işlərin, göstərilmiş xidmətlərin) satışından alınan mənfəətdən və əsas olan vəsaitlərinin amortizasiya üçün ayırmalarından ibarətdir.

Kiçik müəssisənin normal təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin eyni zamanda maliyyənin resurslarından rəasional istifadəsinin çətinləşdirilməsi və ya stimullaşdırılması həyata keçirilən maliyyə siyasətindən birbaşa asılıdır. O da özünün növbəsində maliyyənin dayanıqlığına təsir edən ən vacib göstəricilərdəndir. İlk növbədə dövlətin vergi siyasəti olduqca mühüm əhəmiyyətlik kəsb edir. Beləliklə, kiçik olan müəssisənin maliyyə resurslarının dövriyyədən kənara yayınmasına aparan bir sıra səbəblər içərisində biz misal olaraq vergilərin satılan məhsulun maya dəyərində daxil olunması, əlavə dəyər vergisi (ƏDV) üzrə büdcəyə olan ödənişlərin xüsusiyyətləri, mənfəət vergisi üzrə avans ödənişləri göstərə bilərik. Bu onları-kiçik müəssisələri yüksək olan faizli borclara, planlanmamış vəsaitin mənbəyi axtarışına, maliyyə distiplininin pozulmasına məcbur etməklə fəaliyyətinin səmərəlilik göstəricisini azaldır və maliyyənin vəziyyətini pisləşdirir.

Kiçik müəssisələrdə maliyyənin ehtiyatlarının təhlilli toparlanması onlardan ən düzgün və sərfəli formada istifadə etmək bir qədər mühüm amildir. Maliyyə ehtiyatlarından istifadənin müxtəlif istiqamətləri, məsələn, alınan xammal-materialların dəyəri üçün ödənişlər üzrə, vergiyə və məcburi sığortaya olan ödənişlər üzrə, götürülmüş bank kreditlərinə görə faiz ödənişləri üzrə vardır. Bu səbəbdən geniş və çoxşaxəli olması hər zaman vurğulanır. Bu sadalanan istiqamətlər isə əsasən iqtisadiyyatda öncül yer tuturlar.

Kiçik olan müəssisələrin maliyyəsinin menecmentinin doğru təşkili nəticəsində ən sərfəli şərtlərlə maliyyə ehtiyatlarını cəlb etmək, onları böyük kar ilə investisiyanın qoyuluşuna yönəltmək, maliyyə bazarında qiymətli olan kağızlar üzrə alqı-satqısı edərək faydalı olan əməliyyatları həyata keçirmək şansı da yaranır. Kiçik müəssisələrin maliyyə vəsaitinə tələbatının ödənilməsində kommərsiya banklarının rolunun artırılması üçün kiçik olan sahibkarlara krediti verən banklara müəyyən verginin güzəştlərinin verilməsi, digər stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi, bankların respublika bölgələrində filiallarının yaradılması, onların kiçik olan sahibkarlarla işləmək təcrübəsinin artırılması vətəndaşdır. Kiçik müəssisələrin banklardan kredit almaq imkanlarına kreditə təminat məsələsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Bankları onlara - kiçik müəssisələrə kredit verməkdən çəkindirən ən

vacib səbəb onların alınacaq kredit üçün girov qoymağa əmlakının olmaması və ya azlığıdır. Buna görə respublikada kiçik müəssisə sahiblərinə kreditə olan təminat mexanizminin yaradılması məqsədə daha uyğundur. Kiçik olan müəssisə sahiblərinə ixtisaslaşdırılmış dövlətin bankının yaradılması imkanları da həmçinin öyrənilməlidir.(13)

Hazırkı dövrdə dünya ölkələrində mikro kredit mexanizmlərinin əhəmiyyəti daha çox artmışdır. Mikro kredit əhalinin geniş təbəqəsinin kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsində və onların iqtisadiyyatın inkişafında fəal iştirakında öz əhəmiyyətini isbatlamışdır. Respublikada kiçik olan müəssisələrin sayının, əhalinin kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinə marağının artmasına baxmayaraq onlardan bir çoxu pul yığımına malik deyil və kiçik fəaliyyətə başlamaq üçün az məbləğdə kreditə ehtiyacları vardır. Onların-kiçik olan müəssisələrin həmin kreditdən geniş miqyasda istifadəsinin təmin edilməsi məqsədilə mikrokredit sxemi sadələşdirilmişdir. Kredit almaq prosedurası bürokratik maneələrdən azad olduğu üçün əksər sənədlərə ehtiyac olmur. Buna görə respublikada mikro kredit sxemlərinin inkişafı sahəsində tədbirlər görülməsi də məqsədəuyğun olardı.

Həmçinin real iqtisadiyyatın inkişafına mühüm təsir göstərən İslam bankçılığının əhəmiyyətini də vurğulamaq istəyirəm. Qlobal maliyyə böhranı İslami maliyyə sistemi ilə idarə olunan müəssisələrdə o qədər də təsir etmədiyini müşahidə edirik. Bu sektor puldan pul qazanmağı özünə məqsəd qoymur, əksinə, real iqtisadi vəziyyətə və real iqtisadiyyata əsaslanır. Digər tərəfdən mudarabə kimi praktikada az tətbiq olunan üsullarla kiçik sahibkarların inkişafına təkan olunur. İslami bankçılıqda borc alanla yanaşı bank da qazanc əldə edir. Şərih olmaq bir neçə faiz daha çox əldə olunan gəlirlə nisbətə hər halda yüksək qiymətləndirilməlidir. (<http://ser.az/az/pages/13/>)

Müəssisə və təşkilatların maliyyə dayanıqlığının əsas göstəriciləri istehsalın təşkil olunma səviyyəsi, xarici investor və kreditorlardan asılılıq səviyyəsi, kiçik təsərrüfat və maliyyəsinin əməliyyatlarının səmərəliliyi, borc ödəmə qabiliyyətliliyi səviyyəsi və mənfəətlilik səviyyəsi ibarətdir. Beləliklə, kiçik müəssisənin maliyyə vəsaitlərinin

səmərəliliyinin mühüm şərti onun əsaslandırılmış idarə olunmasıdır. (3,98)

Respublikamızda kiçik olan sahibkarlığa dövlətin dəstəyinin hüquqi cəhətdən bazasının əsasın bu mövzu ilə əlaqəli qanunu təşkil edir. Bu qanun hər 1 kəsin azad sahibkarlıq fəaliyyəti ilə qanun ilə qadağa olunmayan digər növdən olan iqtisadiyyat üzrə fəaliyyət sahəsilə məşğulluq etmək hüququnun həyata keçirilməsi məqsədini özündə ehtiva edir. Qanun ölkəmizdə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi, hüquqi, təşkilati əsaslarını müəyyən edir.

Ölkəmizdə kiçik sahibkarlığın inkişafı 2020-ci il üzrə gələcəyə baxışımızı daha da genişləndirmək üçün olan konsepsiyada da əsas olan hədəflər kimi əksini tapmışdır. Bu sahənin inkişafı naminə bir çox əhəmiyyətli işlər edilir. İki min on dördüncü ilin ölkəmizin prezidenti tərəfindən sənaye olan il kimi elan edilməsi də bariz nümunələrdəndir. Ancaq, inkişafını etmiş olan ölkələrdə kiçik biznesin Ümumi Daxili Məhsuldakı (ÜDM) hissəsi əlli faizdən çox olmasına baxmayaraq, ölkəmizdə kiçik sahibkarlığın həm xaricə olan ixracatda, həm də ÜDM-də payı olduqca aşağıdır. Mütəxəssislər bunu Azərbaycanın neft ölkəsi olması ilə əlaqələndirirlər. ÜDM-də neftimizin payının kifayət qədər çox olması da bununla əlaqədardır və bu sektorda daha çox iri şirkətlər fəaliyyət göstərdiklərindən, iri sahibkarlığa düşən pay da yüksəkdir. (1)

Ölkəmizdə kiçik sahibkarlığa güzəştli kreditlər verilərək stimullaşdırılsa da əksər banklar kiçik müəssisə sahiblərinə uzunmüddətli kredit ayırmaqda maraqlı olmamasına səbəblər vardır. Əvvəla biznes kreditlərin məbləği böyükdür və eyni zamanda uzunmüddətli dövrə verilir. Bu isə banklar üçün istehlak kreditlərinə nəzərən daha riskli kredit qrupuna aid edilir və verilən biznes növlərdən olan kreditlərinin faiz dərəcələri olduqca çox yüksəkdir. Statistik göstəricilərə nəzər yetirdikdə görürük ki, keçən il üzrə ölkəmizdə biznes olan kreditlərinin faizləri minimum rəqəm olaraq 11 faiz təşkil edib. Sahibkarlığın subyektləri əskik vəsaitin qıt olmasından əziyyət çəkdiqləri üçün bizneslərini sərbəst şəkildə qura bilmirlər. Kiçik sahibkarların həmin aldıqları vəsaitləri geri qaytarmaqda əziyyət çəkmələrinə səbəb isə faizlərin yüksək olduması göstərilir. Ölkə prezidentimiz İlham Əliyev "Üstünlük istehlak üçün olan kreditlərə yox,

mövcud real olan sektora yönəldilməlidir” - ifadəsi ilə bankları real sektoru dəstəkləməyə çağırır.

Məlumatlara görə, cari il ərzində biznes kreditlərinin faizlərin 1 rəqəmli olma ehtimalı vardır. O isə kiçik sahibkarlığın inkişafına təkan verməklə kiçik müəssisələrin də öz növbəsində maliyyə dayanıqlığına müsbət istiqamətdə təsir edəcəkdir.

Proqnozlaşdırmaları nəzərdən keçirdikdə görə bilirik ki, bu sektorun dəstəklənməsi nəticəsində çox yaxın gələcəkdə, gələcək on il müddətində, kiçik olan biznesin daha da inkişaf edərək ölkəmizin iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevriləcəyi vəd edilir. Kiçik olan biznesindəvamlı və dayanıqlı inkişafını təmin edilməsi naminə:

- Sahibkarların mövcud maliyyəsinin imkanları mümkün qədər genişləndirilməlidir. Yəni ki, həmin sektorda fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlar-kiçik müəssisə sahibləri maliyyə vəsaitlərinə çıxışı təkə dövlətimizin hesabına yox, özəl qurumların sayəsində də əldə edilə bilməlidirlər. Kiçik sahibkarlar əsasən yaradılmış şərait əsasında güzəştli kreditlərdən kommersiya bankları vasitəsi ilə yararlanı bilməlidirlər.

- Kiçik olan sahibkarlığın dəstəkləndirilərək həvəsləndirilməsi üçün dövlət tərəfindən kommersiya bankları stimullaşdırılmalıdır. Yəni, buradan biz belə nəticəni almış olarıq ki, müəyyən güzəştlərin edilməsi real olan sektorun sahələrinə daha da çox pul vəsait ayıran mövcud banklara aid edilə bilər.

- Faizin milli gəlirin ədalətli bölgüsünə yaratdığı maneələr aradan qaldırılmalıdır. Nəzərə alaq ki, faiz kapitalın qoyuluşunda risklərin və maya dəyərinin artmasına səbəb olar. Həm süni qiymət artımının göstəricisi, həm də inflyasiya göstəriciləri faiz dərəcəsinə təsir edir ki, o da nəticə olaraq məhsulun maya dəyərində öz əksini (əks təsirini) tapır. Bu da öz növbəsində faizsiz bankçılığın mahiyyətinin əhəmiyyətliliyini açıqlayır.

- Bu sahəyə maliyyə dəstəyi ilə yanaşı, xüsusi olaraq yaradılan proqramlarla təminatlarının vasitəsi ilə də həvəsləndirmək mümkündür. Gender balansı (qadın və kişilərin ictimai işlərdə bərabərliyi) kiçik biznes sahəsində dəstəklənməsi məqsədə uyğundur. Məsələn, Xanımların rəhbəri olduqları kiçik müəssisələrə vergi güzəştlərinin

vasitəsi ilə sinkşaf etdirilə bilər bilər. (Dünya ölkələrindəki bu təcrübələri müəyyən çərçivələr daxilində ölkəmizdə tətbiq etmək olar)

- İxrac imkanları olan kiçik müəssisə sahiblərinə ixracın həcminə uyğun olaraq subsidiyaların verilməsi imkanı yaranır. Beləliklə, kiçik müəssisə nə qədər ki çox miqdarda məhsulu ixrac edərsə, ölkəmizə daha artıq valyuta daxil olmasına imkan yaranar. Buna görə ixrac qabiliyyətinin yüksək ölçüsü və fəaliyyət sahəsinə görə kiçik müəssisələr mütləq istiqamətdə stimullaşdırılmalıdır.

- Ölkəmizdə tərəqqi yönümlü olan sferanın inkişafı dinamikası mütləq sürətləndirilməlidir. Bu halda olduğu zaman azad rəqabət mühiti yaranar ki, o da özünün növbəsində kiçik biznes sahəsinin inkişafında olduqca çox mühüm rol olaraq oynayar.

Nəticə

Kiçik müəssisələri inkişaf etdirmək və müasir şəraitə uyğunlaşmaq, iqtisadi artım amilinə çevrilmək, Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas iqtisadi səmərəsinin qollarından biridir və rəqabət üstünlüklərinin və xalqın yüksək intellektual potensialının qorunması və gücləndirilməsində böyük rol oynayar.

Elmi məqalənin elmi yeniliyi Azərbaycanda kiçik müəssisələrin inkişafına təsir edən amillərin geniş aspektdə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin bir çox yeni təkliflərlə ortaya qoyulmasından, Azərbaycanda kiçik müəssisə subyektlərinin müxtəlif yönümlü fəaliyyətinin vəziyyətini təhlil etməkdən, mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün praktiki tövsiyələrin təklifinin ortaya qoyulmasından ibarətdir.

Nəticə etibarlı ilə kiçik müəssisələrin dayanıqlıq göstəricilərini təhlil edərək iqtisadi problemləri həll etməklə, iqtisadi prosesləri düzgün qiymətləndirməklə və maliyyə dayanıqlığını sabit saxlamış müəssisələrin təcrübəsindən bəhrələ-nərək kiçik müəssisələrin iqtisadi inkişaf modelini müəyyənləşdirmək mümkündür. Yəni, kiçik müəssisələrə inkişaf etməkdə olan sistem kimi baxmaqla yanaşı burada insan faktoruna, iqtisadi proseslərə və eyni zamanda dövlətin müdaxiləsinin formalarına və üsullarına xüsusilə diqqət etmək də lazımdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Atakişiyev, R. B (2013) Gənc sahibkarların yaddaş kitabçası, Təkam TGİB
2. Atakişiyev, R. B (2018) Bizesdə uğura aparan yol “Şərikli biznes” İqtisadi Resursların Öyrədilməsi İB
3. Atakişiyev, R. B., (2007) Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın investisiya problemləri, Bakı s.157
4. Əhmədov B. N. (2018) Azərbaycan müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi AMEA, İqtisadiyyat İn-tu Bakı s. 212
5. Kazımlı. X. H., Quliyev İ. A. (2011) İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi Bakı: İqtisad Un-ti s.186
6. Məmmədova E.İ.; Novruzov.N. A. (2018) “Maliyyə” Bakı: Kooperasiya, s.463
7. Namazova .C. B., Kazımov R. N., (2010) Müəssisənin maliyyə təhlili Bakı: İqtisad Un-ti s.132
8. Zeynalov V.Z. (2010) Maliyyə (Suallar və cavablar). Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı s.195
9. Kestane, A.N (2016). Financial Analysis of Businesses in the Perspective of Corporate Sustainability Performance Analysis and Investigation on Investor Behavior: BIST An Application in the Sustainability Index p.215
10. Agyei, S.K. (2018) Culture, financial literacy, and SME performance in in enterprises. Cogent Econ. Financ p.285
11. Luoma, G. A, (2017), Accounting information in managerial decision-making for small medium manufacturers. Research Monograph No.3, National Association of Accountants, New York p.302
12. Pettit, R. R, McConnell, J. J and (2020), Application of the modern theory of finance to small business firms in Small Business Finance: Problems in Financing of Small Business, ed. Horvitz and Pettit vol. 45, Part A.D. p.302
13. Singer, R. F, and Pettit, R.R., (2019), Small Business Finance: A Research Agenda. Financial Management,17(2) p.247

Эльнур Агшин АГАЗАДЕ

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**Резюме**

Основной целью исследования является изучение характеристик факторов, влияющих на развитие малых предприятий в Азербайджане. Исследовательская работа проводилась на основе таких методов исследования, как сравнительный анализ и логическое обобщение, и тема была глубоко проанализирована с разных точек зрения. Кроме того, одной из основных целей исследования является анализ ситуации многогранной деятельности субъектов малого бизнеса в Азербайджане, классификация факторов, препятствующих их экономическому развитию, и предложение практических рекомендаций по устранению существующих недостатков. В исследовании были систематизированы и всесторонне исследованы различные направления и основные принципы факторов, влияющих на развитие малых предприятий в Азербайджане. Также в исследовании использован логический анализ некоторых аспектов мнений исследователей из многих научных публикаций в обществе факторов, влияющих на развитие малых предприятий в Азербайджане. В статье выявлены и классифицированы факторы, влияющие на деятельность малого бизнеса в Азербайджане на современном этапе, особенно в экономической сфере. В целях выравнивания однозначного воздействия негативных факторов и усиления влияния позитивных факторов на развитие малого бизнеса предлагаются меры государственной и негосударственной поддержки его развития. Это позволяет активизировать взаимообусловленное развитие малого предпринимательства и экономической сферы, а кроме того, повысить уровень социального благосостояния занятых работников и всего общества. При исследовании исследования в соответствии с целью был использован ряд научно-методической и

экономической литературы. Ограничение исследования состоит в том, что оно требует больше практических возможностей.

Ключевые слова: малое, предприятие, развитие, фактор, влияние.

Elnur Aghshin AGHAZADE

FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISES IN AZERBAIJAN

Summary

The main purpose of the research is to study the characteristics of the factors influencing the development of small enterprises in Azerbaijan. The research work was performed on the basis of research methods such as comparative analysis and logical generalization, and the topic was deeply analyzed from different perspectives. In addition, one of the main goals of the research is to analyze the situation of multi-faceted activities of small business entities in Azerbaijan, classify the factors that hinder their economic development, and offer practical recommendations for eliminating existing shortcomings. In the study, various directions and basic principles of factors affecting the development of small enterprises in Azerbaijan were systematized and comprehensively investigated. Also, the research used a logical analysis of some aspects of the researchers' opinions from many scientific literatures in the society of factors affecting the development of small enterprises in Azerbaijan. In the article, the factors affecting the activity of small business in Azerbaijan at the modern stage, especially in the economic field, are identified and classified. In order to equalize the unequivocal impact of negative factors and strengthen the influence of positive factors on the development of small business, state and non-state support measures are proposed for its development. This allows to activate the interdependent development of small entrepreneurship and the economic sphere, and in addition, to raise the level of social welfare of employed workers and the entire society. A number of scientific-methodical and economic literatures were used in the investigation of the research in accordance with the purpose. The limitation of the research is that it requires more practical opportunities.

Key words: small, enterprise, development, factor, effect.